माघं, क्ली, (माघे जातमिति । माघ+"तत्र जातः । ४ । ३ । २५। इति यत् ।) कुन्दपुष्पम् । इत्यमरः । २ । ४ । ७३ ॥

माङ्गल्यं, त्रि, (मङ्गलाय हितमिति । मङ्गल+ष्यञ् ।) मङ्गलाय हितम् । यथा, राजमार्त्तण्डे ।

"माङ्गल्येषु विवाहेषु कन्यासंवरणेषु च ।
दश मासाः प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविवर्ज्जिताः ॥"
इत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

अपि च । भीमपराक्रमे ।

"अधिमासे दिनपाते धनुषि रवौ भानुलङ्घिते मासि ।
चक्रिणि सुप्ते कुर्य्यान्न माङ्गल्यं विवाहश्च ॥"
इति मलमासतत्त्वम् ॥

(मङ्गलस्य भावः । "मङ्गतेरलच् ।" उणा० ५ । ७० । इत्यस्य वृत्तौ "भावे ष्यञि माङ्गल्यम् ।" इत्युज्ज्वलदत्तः ।)

माङ्गल्यार्हा, स्त्री, (माङ्गल्यस्य अर्हा ।) आयमाषा लता । इति राजनिर्घण्टः ॥

माचः, पुं, (मा अञ्चतीति । अनुच+कः ।) पन्थाः । इति शब्दरत्नावली ॥

माचलः, पुं, (मा चलति भोगमदत्वाचिरेकैव स्थानं न सुञ्चतीति । चल+अच् ।) ग्रहः । रोगः । (मा चलति स्वच्छन्दं न प्रसरतीति । चल+अच् ।) । बन्दी । चौरः । इति शब्दरत्नावली ॥ मेदिन्यां ग्रहस्थाने ग्राह इति पाठः॥

माचिका, स्त्री, (मा अञ्चति चतादिकं लक्ष्मी न गच्छतीति । अनुच+कः । ततः कन् । टाप् । अत इत्वम् ।) मक्षिका । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ अम्बष्ठा । इति राजनिर्घण्टः ॥

माचिरं, व (मा चिरम् ।) शीघ्रम् । यथा,—

"अथाब्रवीत्तदा मत्स्यस्तानृषीन् प्रहसन् शनैः ।
अस्मिन् हिमवतः शृङ्गे नावं बध्नीत माचिरम् ॥"
इति वनपर्व्वणि मात्स्योपाख्यानम् ॥

माचीपत्रं, क्ली, शरपर्णम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

माजलः, पुं, (मा जलमित्यभिप्रायोऽस्य । वर्णद्वारिभ्योऽस्य पद्यथोर्भारणङ्गत्वात् तथात्वम् ।) चाषपक्षी । यथा, शब्दचन्द्रिकायाम् ।

"माजलश्चाषकः कुञ्जो विहारो बिन्दुरेखकः ।"

माञ्जिष्ठं, क्ली, (मञ्जिष्ठया रक्तम् । "तेन रक्तं रागात् ।"४ । २ । ४ । इत्यण् ।) लोहितवर्णः । (यथा, हृद्वृतसंहितायाम् । १० । १२ ।

"कस्याववधुकपिलाविचित्रमाञ्जिष्ठहरितशबलाभाः ।"
तद्वति, त्रि । इति हेमचन्द्रः ॥

माटाल्लकः, पुं, (माटाल्ल आत्मः । ततः कन् ।) वृक्षभेदः । यथा,—

"वल्लकी कर्कटीर्व्वारः सेटुमाटाल्लकौ समौ ।"
इति भूरिप्रयोगः ॥

माठरः, पुं, सूर्य्यपार्श्वपरिवर्त्तिविप्रः । यथा,—

"माठरः पिङ्गलो दण्डश्चाग्नीध्रः पारिपार्श्विकाः ।"
इत्यमरः । १ । ३ । ३१ ॥

मठति निवसति सूर्य्यसमीपे माठरः मठ वासमर्द्दयोः गान्तीति अरण् मठरस्यापत्यं माठर इति स्वामी । पिङ्गलवर्णत्वात् पिङ्गलः । दण्डकारित्वाद्दण्डः । इति स्वामी ॥ परितः पार्श्वे वर्त्तन्ते पारिपार्श्विकाः ठचे कादिति ण्विकः । सूर्य्यः कारणिकत्वाद्दैत्यानां वरं दास्यतीति धिया इन्द्रादयोऽष्टादशनामान्तरेण प्रच्छन्ना अस्य पार्श्वेषु स्थिताः । अत्र प्राधान्यात्तयोऽभिहिताः । अत्र माठरनामा यमः । पिङ्गलनामा वह्निः । दण्डनामा शक्रः । तथाचागमः ।

"तत्र शक्रो वामपार्श्वे दण्डाख्यो दण्डनायकः ।
वह्निस्तु दक्षिणे पार्श्वे पिङ्गलो नामतश्च सः ॥
यमोऽपि दक्षिणे पार्श्वे ख्यातो माठरसंज्ञकः ।"

एवमपरे हरगुह्यादयः कुल्लाधपत्यादिसंज्ञकाः पूर्व्वद्वारादिषु स्थिताः । इति तट्टीकायां भरतः ॥ व्यासः । इति मेदिनी । रे, २०३ । विप्रः । इति हेमचन्द्रः । ३ । ५१० ॥ शौल्किकः । इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः ॥

माड़ः, पुं, वृक्षविशेषः । माड़वेनी इति लोकाख्ये प्रसिद्धः । तत्पर्य्यायः । माड़ाहुमः २ दीर्घः ३ ध्वजवृक्षः ४ वितानकः ५ मद्यद्रुमः ६ । अस्य गुणाः । मोहकारित्वम् । श्रमहरत्वम् । स्वेदकारकत्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥

माड़वः, पुं, वर्णसङ्करजातिविशेषः । यथा,—

"लेटस्त्रीवरकन्यायां जनयामास वस्वराट् ।
माड़ं मल्लं माड़वञ्च भड़ं कोलञ्च कन्दरम् ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डे १० अध्यायः ॥

पुस्तकान्तरे माड़वस्थाने मातर इति पाठः । कन्दरस्थाने कलन्दर इति पाठः ॥

माड्डुकः, पुं, (मड्डुकवादनं शिल्पमस्येति । "मड्डुकझर्झराद्यन्यतरस्याम् ।"४।४। ५६। इति अण् ।) माड्डुकिकः । मड्डुवादकः । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥

माढ़िः, स्त्री, (माहतीति । माह+"अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ।" उणा० ४ ।१०५। इति क्तिन् ।) देशभेदः । पत्रशिरा । इति रत्नकोषः ॥ दन्तभेदः । इति केचित् । इत्यमरटीकायां भरतः ॥ पत्रभङ्गम् । दैन्यप्रकाशनम् । इति मेदिनी । ढे, २। शब्दरत्नावली च ॥ माढ़िर्दैन्यं पत्रशिराणां भङ्गस्तन्निति जड़े । इति हेमचन्द्रः ।३।१६०॥

माढ़ी, स्त्री, (माढ़ि+ङीष्कारादिति ङीष ।) दन्तशिरा । इति शब्दरत्नावली ॥

माणकं, क्ली, (मीयते पूर्य्यते परिमीयते वेति । मान मा वा+चण् । स्वार्थे कन् । निपातनात्साधुत्वम् ।) कन्दविशेषः । माणकचु इति भाषा । अस्य गुणाः । स्वादुत्वम् । शीतत्वम् । गुरुत्वम् । शोथहरत्वम् । कटुत्वञ्च । इति राजवल्लभः ॥ यथा, सुश्रुते सूत्रस्थाने । ३६ अध्याये ।

"माणकं स्वादु शीतञ्च गुरु चापि प्रकीर्त्तितम् ॥")

माणकः, पुं, (मान्+चण् । ततः कन् निपातनात्साधुत्वञ्च ।) खनामख्यातवृक्षः । माणकचुगाछ इति भाषा । तत्पर्य्यायः । स्थलपद्मः २ इति रत्नमाला । मानः ३ हृद्धृदः ४ हृत्पद्मः ५। इति केचित् ॥ (यथा, सुश्रुते सूत्रस्थाने४०अः । "स्थूलमूरणमाणकप्रभृतयः ॥")

माणवः, पुं, (मनोरपत्यं पुमान् । मनु+अपत्यविवक्षायां अण् ।

"अपत्ये कृतसिते रूढे मनोरौतृसर्गिकः स्मृतः ।
नकारस्य च मूर्द्धन्यस्तेन सिद्ध्यति माणवः ॥"
४ । १ । १६१ । इत्यत्र काशिका सूत्रवृत्तिः ।) मनुष्यः । बालकः । इति शब्दरत्नावली ॥ षोड़शयष्टिकहारः । इति हेमचन्द्रः । ३ । ३२४ । ४ ॥

माणवकः, पुं, (अल्पो माणवः । "अल्पे ।" ५ । ३ । ८५ । इति कन् ।) बालकः । स च षोड़शवर्षपर्य्यन्तप्रथमवयस्कः ॥ (यथा, श्रीभागवते । ८ । १६ । ३२ ।

"एष ते स्थानमैश्वर्य्यं श्रियं तेजोयशः श्रुतम् ।
दास्यत्याच्छिद्य शक्राय मायामाणवको हरिः ॥"
माणवको बालः स इव ।) हारभेदः । स तु विंशतियष्टिकः । विंशतिहार इति भाषा । इत्यमरभरतौ । २ । ६ । १०६॥ (हृद्वृतसंहितामते तु षोड़शयष्टिको हारः । यथा, तत्रैव । ८१ । ३३ ।

"द्वात्रिंशता गुच्छो विंशत्या कीर्त्तितोऽर्द्धगुच्छाख्यः ।
षोड़शभिर्माणवको द्वादशभिश्चार्द्धमाणवकः ॥")
कुपुरुषः । इति मेदिनी । के, २०६ ॥ वटुः । इति हेमचन्द्रः ॥

माणवीनं, त्रि, माणवसम्बन्धि । माणवस्येदमित्यर्थे खीनप्रत्ययेन निष्पन्नम् ॥ (माणवाय हितं । "माणवचरकाभ्यां खञ् ।" ५ । १ । ११ । इति माणव+खञ् ।)

माणव्यं, क्ली, शिशुसमूहः । इत्यमरः । २ ।२ ।३१॥ माणवानां समूहो माणव्यं विकारसंघेति ष्यञ्ः । माणवो बालः मूर्द्धन्यमध्यः दन्त्यमध्य इत्येके । इति तट्टीकायां भरतः ॥ (माणवानां समूहः । "ब्राह्मणमाणववाड़वाद् यन् ।" ४ । २ । ४२ । इति यन् ।)

माणिका, स्त्री, (माणक+टाप् अकारस्येत्वम् ।) अष्टपलपरिमाणम् । इति शब्दमाला ॥

माणिक्यं, क्ली,(मणिप्रकारः । मणि"+स्वार्थादिभ्यः प्रकारवचने कन् ।" ५ । ४ । ३ । इति प्रशंसायां कन् । ततो मणिकमेवेति । मणिक+"चातुर्व्वर्ण्यादीनामुपसंख्यानम् ।" ५ ।१। १२४ । इति वार्त्तिकबलात् ष्यञ् ।) रत्नविशेषः । माणिक् इति भाषा । तत्पर्य्यायः । शोणरत्नम् २ रत्नराट् ३ रविरत्नकम् ४ मङ्गारी ५ रङ्गमाणिक्यम् ६ तरुणम् ७ रत्नमानकम् ८ रागयुक् ९ पद्मरागः १० रत्नम् ११ शोणोपलः १२ सौगन्धिकम् १३ लोहितकम् १४ कुरुविन्दम् १५ । अस्य गुणाः । मधुरत्वम् ।